

Rudolf Steiner en de economie

Niet alleen heeft Steiner een geheel nieuwe maatschappijvisie ontwikkeld – de sociale driegeleding – maar ook had hij uitgesproken en originele ideeën over de inrichting van de economie. De financiële crisis heeft tot een hernieuwde belangstelling voor deze ideeën geleid. Hoe ziet Steiners ‘associatieve economie’ eruit?

Een kernpunt van Steiners sociale driegeleding is dat de samenleving bestaat uit drie afzonderlijke gebieden – geestesleven, politiek/recht en economie – die zodanig van elkaar verschillen, dat ze ieder zichzelf moeten besturen volgens een specifiek principe. In het geestesleven moet vrijheid het kernprincipe zijn, gelijkheid is het juiste beginsel voor het rechtsleven en de economie vervult zijn rol optimaal als er broederschap heerst. Pas als elk gebied autonoom ten opzichte van de andere twee functioneert, kan het zich volop ontwikkelen. Daarvan plukken de andere gebieden weer de vruchten.

Neem de economie. De economische opbrengst is maximaal als productie- en distributieprocessen puur op basis van de economische ratio (zoals efficiëntie) kunnen worden ingericht, zonder interventie van bijvoorbeeld de staat (die op heel andere zaken is gericht dan op economische efficiëntie). Al in de jaren twintig van de vorige eeuw bepleitte Steiner de privatisering van bijvoorbeeld de spoorwegen en de postdiensten – inzichten die bij ons pas in de jaren negentig zijn doorgebroken. De dynamiek die politiek en rechtsleven met zich meebrengen, is eenvoudig een totaal andere dan die van de economie. Het rechtsleven neigt bijvoorbeeld altijd naar centralisatie, gelijkenschakeling en bureaucratie. Dat is voor het rechtsleven vaak terecht en noodzakelijk, maar op de economie werkt het verlamdend. Daardoor zullen ‘geprivatiseerde’ bedrijven in beginsel altijd efficiënter en productiever werken dan staatsbedrijven. En dat is weer in het belang van het rechtsleven en het geestesleven, want beide leven van een meeropbrengst die door de economie wordt voortgebracht.

Natuur, kapitaal en arbeid

Daarbij maakt Steiner echter de cruciale kanttekening dat de eigenlijke economie beperkt is tot de productie, circulatie en consumptie van fysieke goederen. Alleen fysieke waren mogen verhandeld worden. De drie productiefactoren – natuur, kapitaal en arbeid – zijn nadrukkelijk geen waren. Ze zijn hulpmiddelen om waren te produceren, maar zijn zelf geen waar. Ze mogen volgens Steiner daarom niet verhandeld worden en moeten buiten het eigenlijke economische proces gehouden worden.

Natuur (onder andere grond) is bijvoorbeeld geen economische waar omdat het nooit door mensen gepro-

duceerd is. In de tijd van Adam en Eva was de grond geen privaat eigendom. De eerste eigenaar heeft er (typisch met geweld of inzet van de staatsmacht) een hek omheen gezet en ging geld eisen van degenen die de grond tijdens of na zijn 'eigenaarschap' wilden gebruiken. Hier is sprake van een prestatie (door de koper) zonder tegenprestatie (van de verkoper), een situatie die in een gezonde economie niet zou mogen bestaan. De grond zou daarom niet verkocht moeten worden, maar (op basis van rechtsregels) worden toegewezen door instellingen van het geestesleven aan degenen die het nodig hebben. Wanneer de grond wel verhandeld wordt, dan leidt dat tot

prijsverhogingen voor consumenten, want een boer die veel moet betalen om überhaupt aan de slag te kunnen gaan, zal die kosten moeten doorberekenen aan zijn afnemers. Zo onderhouden wij met z'n allen de grondeigenaren, die als zodanig niets bijdragen aan de samenleving maar wel door die samenleving worden onderhouden. Het feit dat het grondbezit tegenwoordig veel meer gespreid is onder de bevolking dan vroeger, doet hieraan niets af: het blijft irrationeel, onproductief en kostprijsverhogend om grond te verhandelen.

Het kapitaal (de productiemiddelen, dus machines, bedrijfsgebouwen enzovoort) moet wel worden geproduceerd door mensen en die moeten daarvoor worden betaald. Maar na de eerste aanschaf zouden productiemiddelen beheerd moeten worden door instellingen van het geestesleven, die ze min of meer kosteloos ter beschikking stellen aan kundige ondernemers. Deze ondernemers ontvangen een inkomen zolang ze zelf werkzaam zijn in het bedrijf. Stopt een ondernemer daarmee, dan draagt hij de productiemiddelen zonder betaling over aan een opvolger of geeft ze terug aan de corporatie in het geestesleven die de productiemiddelen beheert. Wanneer bedrijven wel verkocht kunnen

worden, dan leidt dat enerzijds tot inkomen zonder tegenprestatie. De ex-bedrijfseigenaar heeft zijn gerechtvaardigde inkomen immers al gekregen, en krijgt door de verkoop van zijn bedrijf nu een extra som geld binnen waarvoor hij niets hoeft te doen. Hij kan gaan rentenieren. Dit terwijl de productiemiddelen in feite gefinancierd waren door de consument, omdat de kosten daarvan verwerkt zijn in de productprijzen. Anderzijds leidt een bedrijfsverkoop tot prijsverhogingen voor consumenten, want de nieuwe bedrijfseigenaar moet de kosten die hij maakte om de vorige eigenaar uit te kopen weer doorberekenen in de prijzen van producten. De mogelijkheid om een bedrijf te verkopen leidt ook vaak tot een verkeerde focus van ondernemers. Het is voor hen dan vaak financieel aantrekkelijker om een snelle waarde stijging van het bedrijfskapitaal na te streven, in plaats van zich te richten op het maken van goede producten. In Nederland hebben bijvoorbeeld de bedrijven van de Sleipnirgroep hun hele hebben en houwen ondergebracht in een stichting. De bedrijven zijn geen privébezit meer en kunnen niet worden verhandeld.

Dan de derde productiefactor, arbeid. Wanneer de arbeid *als zodanig* een prijs heeft en gekocht kan worden, creëren we volgens Steiner in

feite moderne slavernij. Als iemand elke week veertig uur van mijn tijd koopt, en gedurende die tijd mijn 'baas' is, dan ben ik gedurende die veertig uur eigenlijk een soort slaaf. In het eerste hoofdstuk van zijn boek *De kernpunten van het sociale vraagstuk* beschrijft Steiner uitgebreid dat precies de noodzaak om zijn arbeid te verkopen, de arbeider met afschuw vervult. Uit dit gegeven is de hele marxistische arbeidersbeweging ontstaan. Op verschillende manieren wil Steiner de arbeid uit het economische proces halen en onderbrengen in het rechtsleven. Enerzijds stuurt Steiner aan op een waardering naar output. In het Braziliaanse bedrijf Semco, dat de afgelopen decennia een razendsnelle groei van tot wel 40% per jaar doormaakte, maken de medewerkers onderling afspraken over wanneer een bepaalde klus af moet zijn. Zolang ze zich daaraan houden zijn de medewerkers vrij om te bepalen hoe en wanneer ze dat doen. Ze bepalen hun eigen werktijden en overall hangen hangmatten voor wie zin heeft in een tukje. Dat levert uiteraard een fundamentele vrijheidsbeleving op voor de medewerkers. Anderzijds wil Steiner dat alle leden van het bedrijfsteam binnen een rechtssetting komen tot een 'verdelingsverdrag' waarbij de totale inkomsten van het bedrijf onderling worden verdeeld. Want ook het inkomen is volgens Steiner een rechtsvraagstuk. Er zou geen 'werk-

gever' meer moeten zijn die de 'prijs' van de arbeid vaststelt en het verschil tussen de totale bedrijfsinkomsten en de 'arbeidskosten' voor zichzelf houdt. Binnen de internationale Mondragón-coöperaties (met 83.000 medewerkers en een jaarmzet van ruim 14 miljard euro) is dit verdelingsverdrag vormgegeven doordat de maximale loonverschillen (de loonvorken) democratisch worden vastgesteld door alle medewerkers: one man, one vote. Gemiddeld mag de meestverdienende in een Mondragón-coöperatie niet meer dan 5 keer het minimumloon ontvangen. Het is ook denkbaar dat de staat zulke maximale loonvorken vaststelt. Op 24 november 2013 stemmen de Zwitsers per referendum over de invoering van een maximale loonvork van 1:12 binnen Zwitserse bedrijven. Hierbij mag de meestverdienende dus maximaal 12 keer de beloning van de laagstbetaalde krijgen. In ieder geval moeten de bedrijfsinkomsten volgens Steiner via het recht onderling verdeeld worden, en moeten individuele inkomens niet aan het economische krachtenveld worden overgelaten, want dan is *the sky the limit*. De gemiddelde CEO van een westerse multinational verdient niet 5, maar 500 keer zoveel als de laagstbetaalde.

Het feit dat de drie productiefactoren natuur, kapitaal en arbeid op de markt gekocht en verkocht kunnen worden, noemt Steiner het essentiële kenmerk van het kapitalisme en tevens een van de grondfouten van dit systeem. Wanneer grond of kapitaal privébezit zijn, dan leidt dat tot machtsposities voor een kleine groep die deze situatie gebruikt om inkomen te verkrijgen zonder echt productief te zijn: een prestatie zonder tegenprestatie. Dat is het tegenovergestelde van broederschap, dat volgens Steiner het

hoofdprincipe van de economie moet zijn. Echte broederschap is een wederkerig begrip: ik doe iets voor de ander en de ander doet iets voor mij. Tussen prestatie en tegenprestatie moet de juiste balans zijn.

Associaties

In ons vrije-marktsysteem concurreren bedrijven met elkaar. Ze geven elkaar zo weinig mogelijk inzicht in de interne stand van zaken. Veel werk gebeurt dubbel omdat bedrijven vanwege de concurrentie geen zaken (bijvoorbeeld productiecapaciteit, kennis of medewerkers) met elkaar delen. Sterker, concurrentie wordt tegenwoordig wettelijk opgelegd door de staat, die boetes oplegt als bedrijven proberen samen te werken. Bedrijven produceren op de gok en moeten daarna de consument met sluwe marketing- en reclamestrategieën overhalen om de spullen te kopen waar geen consument om heeft gevraagd. Als dat niet lukt, verdwijnt de productie op de vuilnishoop. Consumenten gaan niet in gesprek met producenten en knopen geen duurzame relaties met hen aan, maar spelen hen tegen elkaar uit door bijvoorbeeld zo over te stappen naar een andere producent die iets goedkoper kan leveren omdat hij bijvoorbeeld zijn personeel onderbetaalt. Iedereen is erop uit om een slaatje te slaan uit de situatie waarin de ander zich bevindt. Het egoïsme is leidend en moet dat volgens de vrije-marktfilosofie ook zijn: 'greed is good', aldus Gordon Gekko in de beruchte film *Wall Street* (1987). Het egoïsme krijgt de ruimte omdat het economische leven vaak volgens het principe van de vrijheid is ingericht in plaats van dat van de broederschap.

Volgens Steiners 'sociale hoofdwet' uit 1905 leidt egoïsme in de economie

echter tot een lager welvaartsniveau voor de samenleving als geheel. Door de zeer ver doorgevoerde arbeidsverdeling in moderne samenlevingen produceert niemand nog voor zijn eigen behoeften. Dat wat ik concreet produceer, wordt door anderen geconsumeerd, en voor mijn eigen behoeftebevrediging ben ik afhankelijk van de productie van anderen. Ofwel, ieders behoeften worden zo goed mogelijk bevredigd wanneer iedereen optimaal is gericht op de behoeften en noden van de ander. Hoe meer de productie is gericht op het opheffen van elkaars noden, hoe hoger het welvaartsniveau van de samenleving. Egoïsme werkt dit proces tegen: het zorgt ervoor dat mensen juist op hun eigen behoeften zijn gericht. Maar die kunnen ze in een hoogontwikkelde samenleving niet zelf meer vervullen. Hoe meer egoïsme er is, hoe meer tijd en middelen verloren gaan aan onderlinge strijd, des te meer tijd en middelen moeten ook de goedwillenden besteden aan het zich beschermen tegen het egoïsme van de kwaadwillenden. Dat is tijd en energie die niet aan de eigenlijke productie kan worden besteed.

Vanuit deze inzichten kwam Steiner tot zijn idee dat ‘associaties’ de basale organisatievorm moeten vormen van de economie. Associaties zijn overlegorganen tussen producenten, handelaren en (vertegenwoordigers van) consumenten die werken op basis van samenwerking en transparantie in plaats van concurrentie en geheimhouding. Binnen de associaties kunnen consumenten expliciet aangeven wat hun eigenlijke behoeften zijn. Hierdoor kunnen bedrijven hun productie beter afstemmen op de werkelijke vraag en kunnen ze hun marketing- en reclamekosten verlagen, waardoor producten

De kernpunten van het sociale vraagstuk en Sociale toekomst

In de serie ‘Werken en voordrachten’ van de Stichting Rudolf Steiner Vertalingen zijn twee boeken van Rudolf Steiner verschenen over de inrichting van de samenleving. In *De kernpunten van het sociale vraagstuk* uit 1919, destijds een bestseller, ontwikkelde Steiner op basis van een beschouwing van de sociale situatie in zijn tijd de basisgedachten van de sociale driegeleding. De economie wordt hierin vooral behandeld in zijn relatie tot de andere maatschappelijke geledingen. In *Sociale toekomst*, bestaande uit zes voordrachten over sociale vraagstukken uit oktober 1919, wordt ruwweg dezelfde materie uitgebreider en vanuit andere gezichtspunten behandeld. Het eigenlijke economieboek van Steiner, de *National-Ökonomischer Kurs*, is echter niet opgenomen in de serie ‘Werken en voordrachten’. Een vertaling onder de titel *Werelddeconomie* verscheen in 1986 bij uitgeverij Hesperia. Deze is sinds lang niet meer leverbaar. Een nieuwe uitgave is in voorbereiding.

goedkoper worden. Producenten kunnen inzicht geven in wat voor hen qua productie mogelijk is en welk prijskaartje daaraan moet hangen, gegeven het redelijke inkomen dat de producenten nodig hebben voor hun levensonderhoud gedurende de tijd dat ze het product vervaardigen. Hierdoor kan duidelijk worden wat de rechtvaardige prijs van een product moet zijn, en door het inzicht dat de consumenten krijgen in de situatie van de producent wordt hun bereidheid groter om die eerlijke prijs ook daadwerkelijk te betalen. Er ontstaan duurzamere relaties tussen consumenten en producenten, met alle voordelen van dien. Een meer associatieve economie zal logischerwijs leiden tot een efficiëntere productie en dus – ceteris paribus – tot lagere prijzen. Want uiteindelijk worden alle kosten die een bedrijf maakt, doorberekend in de prijzen van producten. Als een bedrijf bijvoorbeeld structureel 20% van zijn productie moet weggooien omdat er geen afnemers bleken te zijn, dan zullen de overige producten van dat bedrijf evenredig duurder moeten worden om de totale productiekosten gedekt te krijgen. Consumenten betalen uiteraard ook de kosten van reclame en marketing, terwijl die in geen enkele consumentenbehoefte voorzien.

In feite zijn de associaties bedoeld om het menselijke ‘ik’ een grotere grip op het economische proces te geven, doordat ze de mens in staat stellen zijn economisch handelen meer te baseren op inzicht, bewustzijn en redelijkheid, en zijn driftleven terug te dringen dan wel om te vormen. Associaties bevorderen tevens de broederschap, omdat via de eerlijke prijsvorming een juiste balans wordt gebracht in de prestaties die mensen voor elkaar verrichten. Zo stellen associaties ons in staat om – beter dan het vrije-marktstelsel dat kan – voor elkaar te zorgen en in elkaars behoeften te voorzien. Dat is de essentie van broederschap.

Het punt is dat, zeker in ons bewustzijnszietijdperk, het egoïsme nu eenmaal een *fact of life* is. Moralisme helpt daar weinig tegen. Door de juiste maatschappelijke structuren kan de samenleving wel worden beschermd tegen de schade die een al te groot egoïsme van het individu aanricht. Egoïsme komt niet per se uit slechtheid voort, maar hangt vaak samen met een gebrek aan inzicht van de enkeling in de economische situatie en de behoeften van de ander. De huidige economische organisatievormen verhinderen dat inzicht. Associaties brengen hier duurzaam verandering in. Dat zou al veel scheve situaties kunnen rechttrekken.

En de financiële crisis? Daar is vanuit de sociale driegeleding veel interessants over te zeggen, maar wegens ruimtegebrek kan hier helaas niet op worden ingegaan. Hiervoor verwijs ik naar mijn artikel ‘De financiële crisis en de driegeleding’ in *Motief* (augustus 2013).

*Arjen Nijeboer**

* Arjen Nijeboer is onder andere journalist en auteur. Hij schrijft over politiek en economie voor kranten en tijdschriften in binnen- en buitenland. Onlangs verscheen zijn nieuwe boek *Vrijheid, gelijkheid, broederschap*. Meer informatie: www.arjennijeboer.nl.